

לפני שהתחלתי לקרוא את ספרה של עמירה, ידעתי על אריה בן גוריון רק שהוא היה חבר בית השיטה ותרם תרומה גדולה לתרבות התנועה הקיבוצית. ככל שהמשכתי לקרוא התברר לי עד כמה העריכה והכתיבה של סיפור חייו היתה משימה ענקית, וחשבתי שעמירה היתה כנראה הבחירה הנכונה להרים משימה זאת, בשל היותה סופרת ועורכת רבת נסיון, בשל עיסוקה המתמשך בחינוך ובתרבות בקיבוצה ובקיבוץ הארצי, ובשל היותה מה שכונה פעם בקיבוץ "כוח עבודה" ראשון במעלה. מההקדמה למדתי גם על חלקו הגדול של חגי, בנו של אריה, בעבודת הריכוז והמיון של החומר העצום שהותיר אחריו אביו, עבודה שבלעדיה נראה שלא היה ניתן בשום אופן להשלים ספר זה בפרק זמן סביר כלשהו.

עם סיום קריאת הספר ניצבה לעיני כמו חיה כמעט, דמותו המיוחדת במינה של אריה בן גוריון, אחד מאותם אנשים שאנחנו אומרים עליהם שהם "משכמם ומעלה", על כל הטוב הרב וגם על הבעייתי שצופן בחובו כינוי זה. אני רואה איש גבוה, ממושקף, קרח, איש סוער ובווער בבערה שאין לה מכבה, ביקורתי מאוד וכנראה גם רגיש עד מאוד, מה שלמדתי מהסיפור על התגובות הבלתי פוסקות שפרסם בעיתון הקיבוץ על כל דבר גדול או קטן שעורר את ביקורתו. אנשים בעלי רגישות נמוכה לא יחושו כמעט בגירוים, לעיתים זעירים, שבעלי רגישות-היתר חווים אותם בעוצמה יתרה. אריה היה כנראה חייב להגיב כל הזמן ומייד, כדי להחזיר מייד את הסדר הנכון על כנו, ואולי קודם כל את הסדר הנכון בנפשו פנימה. אני רואה אדם שאחרי עשרים שנות עבודה כמחנך בקיבוץ, הקדיש פשוטו כמשמעו את מרבית חייו לחג הקיבוצי, שבעבורו לא היה קצת בידור, קצת טקס והרבה אוכל, אלא אחד הרכיבים היותר חשובים לגיבוש היחד הקיבוצי ולהתעלות הנפש, או כפי שהוא ניסח זאת: "החג הוא שעה מיוחדת שבה עגים עיגול סביב עצמנו וסביב זמן-החולין הזורם ... הוא ליכוד העדה סביב זהותה, זיכרון עברה וערכי אמונתה."

והיה לו ברור שכדי לעצב את החג בחברה הקיבוצית יש להשתית אותו על מסורת החגים היהודית לדורותיה וכד בבד לשמור על הרלבנטיות העכשווית שלו. ואני גם רואה אותו הולך עם חבריו ועם חניכיו וילדיו בשבילי ארץ ישראל, תמיד עם תנ"ך בידו. קושר כך בלי הרף את הארץ למסופר עליה בתנ"ך ואת התנ"ך לארץ ולעצמו, עד כדי כך שאמר פעם: "התנ"ך הוא סיפור חיי. "התנ"ך ולא התלמוד! אף כי הוא העמיק גם בספרות המישנה והתלמוד בחיפושיו אחר מקורות ראשונים לחגי ישראל; אבל התנ"ך היה החשוב מכולם מפני שממנו צמח כל ההמשך, מפני שנכתב רוב רובו בארץ ישראל ותיאר את הארץ ואת האדם בארץ בשירה נפלאה, בנבואה נפלאה, בתפילה, בקינה, באהבה, בכתיבת ההיסטוריה – בכל! ספר שהחיה במלים את הארץ, שמראשית המאה העשרים היתה לא רק חלומה העתיק של העם, אלא גם חלומה המתגשם של דור החלוצים, שהחיה אותה במעשים.

מה שנאמר עד כאן הוא רק מעט מזעיר ממה שמסופר בספר על האיש הזה, אריה בן גוריון, שעמירה הפגישה אותי איתו לראשונה בחיי. כדאי לקרוא את הספר כדי לדעת את היותר. הספר הוא בהיר, קולח. ביוגרפיה אפשר לכתוב באופן כרונולוגי או על פי נושאים. עמירה בחרה לכתוב על-פי נושאים שונים בחייו של אריה, אבל הנושאים השונים מאורגנים ככל האפשר כרונולוגית ומלווים בתאריכים, וכך עולה הסיפור הכרונולוגי מתוך הנושאים השונים וקל לקרוא לשחזרו. היא גם מיקמה מדי פעם את הסיפור האישי במסגרת אירועי התקופה והעולם, גישה מאוד נכונה בעיני, ומנוגדת ל"אתה בחרתנו מכל העמים".

בתוך הסיפור שיבצה קטעים, חלקם יפיפיים, של דברים שכתב אריה על עצמו ואל אחרים, שכתב דודו, דוד בן גוריון, אל אחותו, אמו של אריה; דברים שאמרו וכתבו ידידיו ומוקיריו של אריה. מובאות אלה נותנות נשימת חיים לספר כולו, ומבדילות אותו לטובה מלא מעט ביוגרפיות וספרי היסטוריה אקדמים, שלרוב מייבשים את הקורא עוד לפני שהצליח לסיים את קריאתם (אם הצליח).

ברצוני לחזור עכשו בקצרה לכמה נושאים בעייתיים בעיני, שגם הם איפיינו כפי שהתרשמתי את תפיסת עולמו של אריה. הראשון הוא מקומה של משפחתו בחייו. המשפחה היתה חשובה לו מאוד בלי כל ספק, אבל לאורך הספר מצוטטים מפיו משפטים כגון: "המתח המתמיד בין 'האני-המשפחה' ל'אנחנו-הקיבוצי-תנועתי', ותמיד בהעדפת 'האנחנו' על חשבון המשפחה"; או: "האנחנו קודם לאני, למשפחתי, זהו הנוסח לאורך חיי." כשקראתי ניסוח זה לראשונה הוא זרק אותי בבת-אחת לאתוס של הדור ההוא של מייסדי

הקיבוצים, על כל היופי הגדול שהיה בו, ועל הכאב הגדול אולי לא פחות. כפי שמעידה ברוריה אשתו של אריה במשפט קורע לב: "הייתי זקוקה אז לאיזה טיפול. זה היה אחרי שנשברתי. אפשר להישבר כשיש לך חבר ואת לא רואה אותו."

בקיבוצים שלט אז האתוס החלוצי של האנחנו, של היחוד, של המשימתיות החלוצית, והפרט כפי שהוא לעצמו נדחה לקרן זווית, כמו שעמירה כתבה באחד משיריה הכי יפים "היינו אדנים \ שעל גביהם טסה הרכבת". אבל היו גם אז אנשים, אולי המוכשרים במיוחד או אלה שהתמזל מזלם, שלא נכנעו לגזרה הזאת. למרבה האירוניה אריה, הנביא הגדול של האנחנו הקיבוצי, היה כנראה אחד מאלה, כי הוא מצא דרך מופלאה למזג במפעל החגים הקיבוצי החשוב שהקים, את אישיותו ויכולותיו, את כשרונותיו ונטיותיו האישיים לגמרי, עם צורכי הקיבוץ והתנועה הקיבוצית כולה. לחברות שמרטו עופות במטבח או תפרו כפתורים בקומונה זה פחות הצליח, אף כי גם להן היו נטיות כשרונות ורציות.

אנחנו עדים כאן בעצם לשתי מערכות של ערכים – האחת זו של השיתוף, השוויון, האחווה, שהועדפה בחברה הקיבוצית המשימתית, אולי אף מעבר לצורכי התקופה, לעומת המערכת השנייה זו של החופש, העצמאות, האינדיבידואליות, ההגשמה של מי שאני, שנדחקה לקרן זווית והושתקה כמעט. התוצאות של חוסר האיזון בין שתי מערכות ערכים אלה היו קשות, ולא נרחיב על כך עכשו.

בעיה אימננטית נוספת שארבה לדעתי לפתחו של אריה, היתה טמונה בנסינו לבסס את החג הקיבוצי העכשווי על מקורות החג העתיקים. כלומר, ליצור חג קיבוצי חילוני בתכלית על יסוד מסורות עתיקות דתיות בתכלית. כשקראתי את סיפור חייו נראה לי לעיתים שהוא נסחף פה ושם אל מקורות ומנהגים דתיים במפורש. דוגמה אחת מאחדות: כשהוטל עליו לערוך סדר פסח ליהודים במוסקבה, הוא הביא לשם מישראל מכל הדברים שבעולם כיפות לגברים ולילדים הזכרים שהשתתפו בחג. מה לכיפות ולקיבוץ החילוני-סוציאליסטי בית השיטה?

וכך גם בעניין הלאומי. אולי מתוך עיסוקו הבלתי פוסק במסורות היהודיות העתיקות שקע או בחר מרצונו בכיוון של התרכזות בעם היהודי בנושא בלעדי, עד כדי כך שכשהוא מגיע לכפר הערבי פקיעין כדי להיפגש שם עם משפחת זינאתי, המשפחה היהודית היחידה שנותרה במקום, אין (לפחות בספר) כל התייחסות שלו לכך שזהו כפר ערבי. הוא לא יוצר קשרים עם שום ערבי מערביי המקום, כמעט כאילו כיכר העיר היתה באמת ריקה. אין גם בכל מה שמובא בספר מדבריו ומדברי המדברים עליו, כל התייחסות לאירועים המרכזיים של המאה העשרים הסוערת שבה חי, לא למה שהתרחש במהלכה בעולם הגדול הלא יהודי, ולא באיזור שלנו. אף מלה על הכיבוש הישראלי ועל הקונפליקט היהודי-ערבי שנמשך כאן במשך כל חייו. כאילו היינו באמת "עם לבדד ישכון ובגויים לא יתחשב".

שתי מגמות רווחו אז בתנועה הקיבוצית – המגמה שיחד עם ההגשמה הציונית שמה דגש גם על האינטרנציונאליזם, לעומת המגמה היהודית-אכסכולוזיבית יותר. בין שתי מגמות אלה חשתי שאריה בחר והיה אולי בין המובילים של המגמה הלאומית יהודית בעיקרה, שלעיתים כפסע בינה לבין לאומנות. בחיפוש הבלתי נלאה שלו אחר מקורות העבר של החג היהודי – אני רואה אותו לפעמים מביט לאחור יותר מאשר לפני. מגמה שבניגוד לרצונו היא בעצם אסקפיסטית – בורחת מעיסוק בשלל בעיות ההווה הקשות אל השורשים המצויים בעבר הרחוק שלנו. מעצימה את הזהות היהודית שלנו במנותק מהאחר. נראה שמגמה אסקפיסטית זו מתחזקת היום בארץ כולה וגם בתנועה הקיבוצית, לדעתי – מאוד שלא בטובתנו.

אבל אריה בן גוריון הרי לא היה כזה. באישיותו הסוערת, הרגישה, הרב-גונית, שעמירה היטיבה כל כך לצייר, הוא אולי היה לפעמים גם כזה, אבל אף פעם לא רק.

עיקר חייו היה תרומה שאין ערוך לחשיבותה לעיצוב החג הקיבוצי החילוני, כגורם מרכזי בתרבות המתחדשת בארץ, וזאת על בסיס החומר העצום שאסף הן ממסורות העבר והן מההווה הקיבוצי ולמענו. תודה לעמירה שסיפרה לנו על כך.